

Øyesten

MEDISINSK HISTORIE

AMUND D. RINGVOLD

a.d.ringvold@medisin.uio.no

Amund D. Ringvold (f. 1936) er professor dr.med. emeritus, Øyeavdelingen, Senter for øyeforskning, Universitetet i Oslo. Forfatteren har fylt ut ICMJE-skjemaet og oppgir ingen interessekonflikter.

Tittelordet kan betegne flere ting. Mest vanlig er det kanskje brukt i overført betydning som yndling, favoritt. Ifølge Det Norske Akademis ordbok kan det også brukes om selve øyeeplet. Men i denne artikkelen beskriver det et folkemedisinsk hjelpemiddel.

Nylig ble jeg kontaktet av en kollega som holdt frem et grågult, noe flatklemt, rundt legeme med spørsmålet: «Kan du gjette hva dette er?» Min første reaksjon var at det lignet en inntørket kataraktlinse. Han svarte: «Nei, det er en øyesten.»

Han hadde arvet klenodiet av sin grandtante, som levde på Sør-Vestlandet frem til 1950. Kvinnen, en bondekone, hadde ingen formell medisinsk kompetanse, men erfaring med bruk av øyesten til fjerning av rusk på øyet hadde hun. Denne praksisen var åpenbart gradvis gått i glemmeboken og er bare så vidt nevnt i Reichborn-Kjenneruds fembindsverk *Vår gamle trolldomsmedisin* fra 1928 (1). Den er derimot noe mer utførlig omtalt i to tidligere publikasjoner.

Dr.med. Fredrik Andreas Grøn (1871–1947) arbeidet i mange år som dermatolog i Oslo, men han viet også mye oppmerksomhet til paramedisinske emner. Han skriver i 1906 om øyesten sammen med andre beskyttelsesmidler fra folkemedisinen under samlebegrepet «amuletter», det vil si tryllesteiner til bruk i kritiske faser av livet (2).

En slik situasjon kunne rusk i øyet åpenbart være. Han konstaterer at «som et bevis blandt flere for, at denne stenovertro ikke er uddød for menneskets vedkommende i nutidens folkemedicin, tør vi maaske betragte anvendelsen af de saakaldte «*krebsestene*» eller krebseøine ved forskjellige øiensygdomme.

Lapis cancrorum eller krebstenen er egentlig en liden kalkskive, som afleires i mavevæggen paa den almindelige flodkrebs i en vis periode af dyrets liv. Den er rent hvid af farve, convex paa den ene siden og svagt konkav paa den anden; diameteren er ca. 1 cm. Disse krebstene anvendes nu i stor udstrækning som et middel til at fjerne fremmedlegemer fra øiets udvendige overflade. De puttes ind under øvre øienlaag, og tanken er da, at de ved at glide over hornhinden skal fjerne gjenstande, der er indleirede i denne».

En interessant tilleggsbemerkning i denne publikasjonen fra 1906 er at «disse krebstene er fremdeles, som det fremgaar af den livlige efterspørgsel paa apothekene, i høi anseelse».

Geologen og dermatologen

Dr.philos. Hans Henrik Reusch (1852–1927) var direktør ved Norges geologiske undersøkelse. Han startet i 1877 tidsskriftet *Naturen*. Ifølge en artikkel om «fuglestener» i nevnte tidsskrift angir han å ha spurt Grøn «om han skulle vite noget om saken» (3). Grøn svarte da med å referere til opplysningene over (2).

Som avsluttende bemerkning sier Grøn i den anledning at «jeg erindrer fra min studietid ved Rikshospitalets øienavdeling at ha set pasienter komme dit med en slik sten indlagt under øvre øielok, unegtelig en meget uhensigtsmæssig behandlig, næsten som at utdrive djævelen ved Belzebub». Denne hendelsen fant sannsynligvis sted i 1898.

Som geolog hadde Reusch spesielle forutsetninger for å bedømme bergarter. Det er således interessant at han slår fast at de steinene han omtaler i *Fuglestener* (fra 1918), så godt som alltid består av hvit kvarts. Han reiste rundt i landet i embets medfør og angir videre i samme artikkel at han ved en anledning traff en arbeider på en torvmyr på Byneset ved Trondheim som kunne fortelle at han en sjelden gang fant små ansamlinger av steiner på størrelse med havrekorn. Disse «formodes at ha været i maven paa aarfugl eller anden storfugl, som hadde dødd og raatnet paa vedkommende myr». Enkelte av disse steinene skal, fortalte arbeideren videre, «være tjenlige til, naar man har faat ind paa øiet noget 'rusk', at fjerne dette».

Disse to beretningene forteller om to typer stein – kalkstein og kvarts – med felles bruksområde. Begge forfatterne antyder også at denne behandlingspraksisen i noen grad kunne være inspirert av homøopatisk tenkning. Samuel Hahnemann (1755–1843), homøopatiens opphavsmann, lærte som kjent at *likt behandler likt*, det vil si et stoff som forårsaker sykdomssymptomer hos en frisk person, vil kurere lignende symptomer hos en som er syk.

Med bakgrunn i disse opplysninger kan vi nå se nærmere på vårt eksemplar av øyesten fra Sør-Vestlandet. Vårt objekt (fig 1) passer godt med beskrivelsen fra 1906 – et rundt legeme, ca. 1 cm diameter, med én konveks og én konkav side. Formmessig ligner den en glassmanet. Siden fargen er grågul og ikke helt hvit, kan man kanskje anta at det dreier seg om en kalkskive (lapis cancrorum) fra ferskvannskreps, ikke kvartsstein fra fuglekrås.

Figur 1 Øyesten fra Sør-Vestlandet. Foto: Geir Aksel Quale

Hvorfor denne typen kreps avleirer en kalkskive i magesekken, kan zoologene ikke gi noen god forklaring på. Kanskje er det for å sikre seg et kalsiumlager? At øyestenen har vært til trøst for folk med rusk i øyet, kan det neppe være tvil om.

En annen sak er spørsmålet om behandlingen virker. Ved fastsittende fremmedlegemer i øyets overflate, uten perforasjon, er det tenkelig at metoden er effektiv. Ved perforerende skader vil den nok bare gjøre vondt verre. Den gang valget var denne behandlingen eller ingen behandling, var avgjørelsen kanskje ikke så vanskelig allikevel.

LITTERATUR

1. Reichborn-Kjennerud I. Vår gamle trolldomsmedisin. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse 1927. No. 6. Bd. I. Oslo: J. Dybwad, 1928: 179.
2. Grøn AF. 1906. GrønAF. Træk af norsk folkemedisin. Del II. Tidsskrift for norsk bondekultur 1906: 112.
3. Reusch H. Fuglestener. Naturen 1918: 378.

Publisert: 19. mars 2018. Tidsskr Nor Legeforen. DOI: 10.4045/tidsskr.17.0976

Mottatt 8.11.2017, godkjent 7.12.2017.

© Tidsskrift for Den norske legeforening 2026. Lastet ned fra tidsskriftet.no 23. mars 2026.